

Pensjonsreformen – mellom likhet og effektivitet.

Axel West Pedersen, Institutt for samfunnsforskning

1. Innledning

Et uttalt mål med pensjonsreformen har vært å skape en tettere og mer synlig sammenheng mellom lønnsinntekt og pensjon. Tenkningen kan kort oppsummeres i slagordet: «Det skal lønne seg å arbeide». I stortingsforliket fra 2005 heter det for eksempel: «Alderspensjonen i folketrygden skal bygge på prinsippet om at det skal lønne seg å arbeide.» (Ot.prp. nr. 37 (2007-2008), s. 12). I det nye systemet for opptjening av alderspensjon i folketrygden er dette hensynet ivaretatt ved at lønnsinntekt i alle år mellom 13 og 75 år teller med, og opptjeningen skjer på en måte som skal gjøre det synlig for den enkelte at det med hver krone i lønnsinntekt gjennom livet følger opptjente pensjonsrettigheter til en verdi av 18,1 øre.⁵

Kravet om at det skal lønne seg å jobbe kan både oppfattes som et normativt prinsipp (de som jobber og tjener mye «fortjener» en belønning i form av høyere pensjon) og som et krav avledet av mer instrumentelle hensyn knyttet til pensjonssystemets finansielle bærekraft og utviklingen i norsk økonomi. Det skal lønne seg å jobbe fordi vi tror at det bidrar til adferdsendringer i form av økt arbeidsmarkedsdeltakelse over livet og en økning i det gjennomsnittlige antall arbeidstimer. Dette er adferdsendringer som i sin tur vil være til gagn for skatteinngangen, for pensjonssystemets finansielle bærekraft og for økonomiens vekstevne.

Beregninger som er gjort både før og etter reformen ble endelig vedtatt i 2009, viser at pensjonsreformen vil et gi et svært viktig bidrag til styrking av statsfinansene på lang sikt (se Fredriksen m.fl. 2003 og Fredriksen m.fl. 2014), og en ikke helt uvesentlig del av den positive effekten stammer fra en antatt økning i arbeidstilbudet gjennom hele opptjeningsfasen som følge av den sterkere og mer synlige sammenhengen mellom lønn og pensjon i det reformerte systemet. Disse resultatene hviler på antakelser om at innretningen av pensjonssystemets ytelsesside faktisk vil kunne påvirke folks beslutninger om og i hvilken grad de skal delta i produktivt arbeid gjennom livet.

Samtidig har det gjennom reformprosessen vært bred politisk enighet om at det reformerte pensjonssystemet skal bidra til å fremme likhetsmål. På intet tidspunkt har det blitt satt spørsmålsteget ved en felles forståelse blant de politiske partiene og andre relevante aktører om at det komparativt sett høye nivå på minstepensjonen i den «gamle folketrygden» skulle videreføres i det reformerte systemet. I avtaleteksten til stortingsforliket fra 2005 ble det rett etter mantraet om at «det skal lønne seg å arbeide» slått fast at «Folketrygdens alderspensjon må ha en god sosial profil og bidra til utjevning av inntektsforskjeller» (Ot.prp. nr. 37 (2007-2008), s. 12). Til en «god sosial profil» hører åpenbart et høyt nivå på minstesikringen som kan sikre at omfanget av både absolutt og relativ inntektsfattigdom blant de eldre blir lavt. I formuleringen av målet om en god sosial profil ligger det også mer eller mindre klart definerte forventninger om at hverken den generelle inntektsulikheten blant de eldre eller forskjellene i pensjonsinntekter og generell økonomisk velferd mellom menn og kvinner bør bli for store. Formuleringen om «utjevning av inntektsforskjeller» peker også mot pensjonssystemets

---

⁵ Men dog bare opp til en årlig lønnsinntekt på 7,1 G.

fordelingsvirkninger i et livsløpsperspektiv: Pensjonssystemet bør helst bidra til å redusere ulikhetene i livsløpsinntekt, og i hvert fall ikke bidra til å øke dem.

Garantipensjonen som sørger for minstesikringen i det nye pensjonssystemet, taket på den årlige pensjonsgivende inntekt ved 7,1 G og et sterkt progressivt skattesystem for pensjonister/pensjonsinntekt er de mest iøynefallende omfordelingsselementer i det nye pensjonssystemet. Dertil kommer ytelseskomponenter som ivaretar familie-relaterte hensyn som blant annet retten til omsorgsopptjening for foreldre til barn under skolepliktig alder, og den mer skjulte, «implisitte» omfordelingen som skjer til fordel for individer og grupper med høy forventet levealder i et pensjonssystem som utbetaler livslange ytelser.

Alle disse omfordelingsselementene vil i varierende grad modifisere og svekke sammenhengen mellom livsløpslønn og pensjon og bidra til at den reelle marginale pensjonsopptjeningen av ekstra lønnsinntekt for mange individer og i mange situasjoner forsvinner eller blir vesentlig lavere enn 18,1 prosent.⁶ Det offentlige pensjonssystemet kan ikke bringes til å fremstå som en rendyrket tvungen spareordning, samtidig som systemet garanterer at ingen eldre havner i relativ inntektsfattigdom og at inntektsulikheten blant de eldre blir vesentlig lavere enn den er blant den yrkesaktive befolkningen. Det er altså en uunngåelig spenning mellom det normative og instrumentelle hensynet til å belønne arbeid på den ene siden og ønskene om å ivareta fordelingspolitiske hensyn.

Hensikten med dette prosjektet har vært å frembringe empirisk kunnskap om hvordan balansen mellom disse hensynene er ivaretatt det reformerte pensjonssystemet. Vi har for det første kartlagt størrelse og variasjon i de reelle insentivene til arbeid som det nye opptjenings-systemet gir opphav til, og vi har prøvd å finne tegn på at de faktisk har begynt å påvirke arbeidsmarkedsadferden til de som er omfattet. For det andre har vi fra ulike sider undersøkt fordelingsvirkningene til det nye opptjenings-systemet. Vi har sett på virkningene for generell inntektsulikhet mellom pensjonistene og for gapet i pensjonsinntekt mellom menn og kvinner, og vi har undersøkt om og i hvilken grad det nye pensjonssystemet innebærer «progressiv» omfordeling av inntekt fra rik til fattig i et livsløpsperspektiv – altså om det omfordeler fra grupper med høy utdanning og høy livsløpsinntekt til grupper med lav utdanning og livsinntekt. For det tredje har vi undersøkt folks subjektive tilpasninger og rettferdighetsoppfatninger knyttet til det nye opptjenings-systemet – med særlig vekt på de komponentene som er mest relevante i et kjønnslikestillingsperspektiv. Presentasjonen av våre resultater i dette kapitlet er konsentrert om de to første problemstillingene.

2. Insentivstruktur og insentivvirkninger

Det ble tidlig i Pensjonskommisjonens arbeid klart at man ville foreslå å avvikle reglene om 40 års opptjening og «20-besteårs-regelen» i det gamle pensjonssystemet og gå over til en «alleårsregel» for opptjening av pensjon.⁷ Kommisjonen var imidlertid lenge i tvil om hvorvidt man skulle velge å foreslå en tradisjonell «ytelsesbasert» opptjeningsmodell der opptjeningen av pensjon tar form av et løfte om en fremtidig ytelse på en viss andel av den gjennomsnittlige årlige livslønnen (for eksempel 1,35 prosent per år), eller om man skulle velge en «innskuddsbasert» modell der opptjeningen av pensjon skjer ved at et innskudd på en bestemt

⁶ Grupper og individer som har en høyere forventet levealder enn den som er stipulert for fødselskullet i forholdstall/delingstall vil i realiteten kunne få en høyere marginal pensjonsopptjening enn de formelle 18,1 prosent, og dermed en sterkere stimulans til arbeid.

⁷ Allerede i den foreløpige rapporten til kommisjonen ble det slått fast at «(p)ensjonsopptjeningen bør bygge på et livsløpsprinsipp der alle år med arbeidsinntekt og innbetaling teller likt» (Foreløpig rapport fra Pensjonskommisjonen s. 17).

prosent av årslønnen (for eksempel 18,1 prosent) godskrives en individuell pensjonskonto hos NAV og der den virtuelle pensjonsbeholdningen som bygges opp på denne kontoen først blir omregnet til en årlig ytelse når vedkommende skal starte uttaket av pensjon.⁸

I Pensjonskommissjonens rapport hadde det avsnittet som argumenterte for valget om å gå over til opptjening på «beholdningsform» overskriften «Et klarere individuelt eierskap til folketrygden» (NOU 2004:1, s. 138-142). Pensjonskommissjonen gikk her inn for å kopiere det reformerte svenske pensjonssystemet og la de årlige innskuddene til pensjonskontoen korrespondere med en øremerket pensjonspremie fordelt mellom den enkelte og arbeidsgiveren slik at hele systemet kunne fremstå som en slags tvungen spareordning med en direkte sammenheng mellom innbetalinger til pensjonssystemet og den enkeltes årlige opptjening:

«Alt i alt vil Pensjonskommissjonens forslag om en egen pensjonspremie føre til at en i stor grad oppnår de samme gevinstene som i det svenske pensjonssystemet i form av økt synliggjøring av den enkeltes pensjonsoppsparing i folketrygden og sterkere arbeidsincentiver i perioden som yrkesaktiv» (NOU 2004:1, s. 140-141).

Ideen bak den svenske modellen er å la opptjeningen av pensjon i det offentlige systemet fremstå som en form for tvungen sparing. Det beløpet den enkelte betaler inn til pensjonssystemet (delvis i form av en individuell pensjonspremie og delvis i form av en avgift betalt av arbeidsgiver) blir direkte motsvart av et innskudd på den enkeltes pensjonskonto som etter hvert vil komme tilbake i form av pensjonsutbetalinger. På denne måten unngår man at pensjonspremien fremstår som en skatt som ifølge standard økonomisk teori vil svekke den økonomiske motivasjonen til arbeid (se Persson 1991, Lindbeck og Persson 2003; Disney 2004). Hvis vedkommende bryr seg om sin fremtidige økonomi som pensjonist og har en subjektiv diskonteringsrente som tilsvarer den avkastningen som tilbys på pensjonskontoen, vil pensjonspremien ha samme verdi og (i teorien) den samme motiverende effekt til arbeid som utbetalt lønn. Pensjonspremien som betales av den enkelte og arbeidsgiveren til en slik ordning skal dermed ikke innregnes som en del av «skattekilen» mellom arbeidsgivers brutto lønnskostnader og den ansattes netto gevinst ved å jobbe en time ekstra.

I den senere gjennomføringen av den norske reformen ble ideen om å skille ut en øremerket pensjonspremie forlatt, men det betyr ikke nødvendigvis at man ikke kan oppnå en tilsvarende effekt. Også i den norske varianten er det i utgangspunktet en klar og direkte sammenheng mellom størrelsen på den årlige lønnsinntekten opp til taket ved 7,1 G og den årlige opptjening av pensjon. For hver krone den enkelte mottar i brutto lønn, opptjenes pensjonsrettigheter til en verdi av 18,1 øre. Hvis man legger til grunn at den enkelte setter like stor pris på pensjonsrettigheter som på lønnsutbetalinger her og nå, så tilsvarer pensjonsopptjeningen en nedsettelse av den reelle marginalsatten med 18,1 prosentpoeng.

Det er viktig å understreke at det også i det gamle pensjonssystemet var en sammenheng mellom lønnsinntekt og pensjon og at den samme mekanismen i hvert fall til en viss grad kan ha gjort seg gjeldende helt fra innføringen av folketrygdens tilleggspensjonssystem i 1967: Mens finansieringen av pensjonssystemet bidrar til høyere gjennomsnitts- og marginalsatter med tilhørende negative effekter på arbeidstilbudet, så vil det i større eller mindre grad kunne trekke i motsatt retning at deltakelse i arbeidsmarkedet ga opphav til pensjonsrettigheter som gjorde det mer økonomisk attraktivt å jobbe.

---

⁸ I de senere årene har det blitt etablert praksis å kalle dette for opptjening på «beholdningsform».

I det gamle systemet var imidlertid sammenhengen mellom den enkeltes lønn og opptjeningen av pensjon variabel og uklar underveis i opptjeningsperioden. Ved opptjeningen av pensjon ble den første G i årlige lønnsinntekt holdt utenfor og årlig inntekt mellom 6 og 12 G talte bare med en tredjedel. Regelen om 40 års opptjening betydde at pensjonsopptjeningen sluttet etter 40 års yrkesaktivitet, og 20-besteårs-regelen bidro til å skape uklarhet om verdien av pensjonsopptjeningen i det enkelte år. Særlig i de tidlige faser av opptjeningen ville det for den enkelte ikke være mulig å vite om et gitt år kom til å inngå blant de 20 beste og dermed hva slags pensjonsmessige konsekvenser som ville følge av en større eller mindre endring i adferd dette året.⁹ Sist men ikke minst innebar avkortningen av særtillegget mot opptjent tilleggspensjon at mange (særlig kvinnelige) lønnstakere med forholdsvis lave livsløpsinntekter – blant annet som følge av deltidsarbeid - endte opp som minstepensjonister og dermed uten pensjonsmessig uttelling for sin deltakelse i arbeidsmarkedet.¹⁰

Med henvisning til beregninger gjort av Statistisk sentralbyrå anslo Pensjonskommisjonen at det totale arbeidstilbudet i opptjeningsfasen ville øke med 4 prosent som følge av den foreslåtte reformen (se NOU 2004:1, s. 129 og Fredriksen m.fl. 2003). Anslaget bygget på en skjønsmessig antakelse om at overgangen til det nye opptjeningsystemet med en tettere og klarere sammenheng mellom lønn og pensjon ville tilsvare en lettelse i marginals-katten på 8 prosent som da i sin tur - med utgangspunkt i en standard arbeidstilbudsmodell - ble anslått å gi en økning i arbeidstilbud/sysselsetting med 4 prosent. I 2007 la SSB frem nye beregninger der anslaget på den positive sysselsettingseffekten ble redusert til 2,5 prosent (Fredriksen, Stensnes og Stølen 2007). Bak det nye anslaget lå en empirisk undersøkelse av størrelsen på den gjennomsnittlige marginale pensjonsopptjeningen (og dermed nedsettelsen av den reelle marginals-katten) under både det gamle og det nye opptjenings-systemet (Stensnes 2007). Resultatene viste at det nye opptjenings-systemet innebærer en reduksjon av den reelle marginals-katten på arbeid med 15,7 prosentpoeng i gjennomsnitt sammenlignet med en reduksjon på 10,1 prosentpoeng i gjennomsnitt under det gamle systemet, og altså en forbedring på vel 5 prosentpoeng (Stensnes 2007: 15).

Vi har i dette prosjektet gjort en ny analyse av de insentivene til arbeid som ligger innebygget i det nye opptjenings-systemet (Halvorsen og Pedersen 2017). I stedet for å sammenligne med det gamle alderspensjonssystemet i folketrygden, har vi konsentrert oss om å undersøke sammenhengen mellom lønn og pensjon for henholdsvis kvinner og menn født i 1963 under det nye systemet. I likhet med Stensnes (2007) har vi ved hjelp av SSBs mikro-simuleringsmodell, MOSART, beregnet størrelsen på økningen i den fremtidige alderspensjon som følger av en mindre økning i lønnsinntekten i et tilfeldig år underveis i opptjeningstiden. Vi ser spesielt på virkningene av opptjeningstaket, omsorgsopptjeningen og garantipensjonen. Opptjenings-taket innebærer at den pensjonsmessige stimulansen til arbeid opphører når den årlige inntekten når 7,1G. Reglene for omsorgsopptjening innebærer at én av foreldrene til barn under skolepliktig alder er garantert en årlig pensjonsopptjening på minimum 4,5 G, uansett hvor lite vedkommende jobber. Dermed fjernes i realiteten den pensjonsmessige stimulansen til å jobbe for kvinner i de årene de har barn under skolepliktig alder (Bay, Pedersen og Teigen 2015). Garantipensjonen som skal tilgodese personer med lav pensjonsopptjening gjennom

---

⁹ Det er ikke uten videre gitt hvilken betydning selve usikkerheten om de endelige virkningene vil ha for graden av adferdstilpasning underveis, men det er ikke urimelig å tro at den trekker i retning av svakere effekter – altså at folk legger mindre vekt på konsekvenser som vanskelig lar seg anslå og som kan bli både større eller mindre enn forventet, sammenlignet med sikre konsekvenser.

¹⁰ Slagordet om at de skal lønne seg å jobbe ble ikke minst formulert med henblikk på denne såkalte «minstepensjonsfellen» som for alvor kom på den politiske dagsorden i forbindelse med en ekstraordinær økning av særtillegget i 1998 (se Bay, Pedersen og Teigen 2015).

livet, avkortes med 80 øre for hver krone i opptjent alderspensjon. Det betyr at sammenhengen mellom lønn og pensjon blir meget svak for personer de som ender opp som mottakere av garantipensjon. Med dagens verdi av grunnbeløpet kreves det en livsløpslønn på minimum 17 millioner kroner (433 000 kroner i året i 40 år) for å slippe ut av intervallet med avkortning av garantipensjon.

Vår simulering bekrefter at omfordelingselementene knyttet til opptjeningstaket, omsorgsopptjeningen og garantipensjonen medfører en vesentlig svekkelse av sammenhengen mellom lønn og pensjon og dermed av den innebygde senkning av marginalsatten for store grupper. I gjennomsnitt halveres den marginale pensjonsopptjeningen (og dermed lettelsen av marginalskatten) for menn sammenlignet med et helt proporsjonalt system uten disse omfordelings-elementene. For kvinner reduseres den gjennomsnittlige pensjonsmessige stimulansen til arbeid enda mer med nærmere 60 prosent sammenlignet med et system uten omfordelings-elementer. For menn er det spesielt opptjeningstaket som bidrar til å svekke sammenhengen mellom lønn og pensjon, mens det for kvinner er store negative effekter av både omsorgsopptjeningen og garantipensjonen.

Vi har også sett på hvordan de pensjonsmessige insentivene varierer med størrelsen på livsløpsinntekten for henholdsvis menn og kvinner. For menn finner vi at insentivene er sterkest for gruppen med middels høye livsinntekter – fra den 4. til den 6. desil – mens insentivene er svake både blant de fattigste mennene (på grunn av garantipensjonen) og de rikeste mennene (på grunn av opptjeningstaket). For kvinner, derimot, finner vi at de pensjonsmessige insentivene til arbeid er meget svake for alle i hele den fattigste halvparten av inntektsfordelingen – som resultat av omsorgsopptjeningen og garantipensjonen -, og sterkest for kvinner som tilhører den 7.-9. desilen. De rikeste 10 prosent av kvinnene er (i likhet med de 40 prosent rikeste mennene) er derimot såpass sterkt berørt av opptjeningstaket at den marginale pensjonsopptjeningen blir lav også for denne gruppen.

Våre resultater viser altså at for 1963 kohorten er insentivene til arbeid som er innebygget i det nye opptjeningssystemet svakere og mer heterogene enn det som kom frem i de tidligere beregningene.

Det neste, og langt vanskeligere spørsmål å besvare er om folk faktisk reagerer på disse insentivene i tråd med standard økonomisk teori. Det er flere grunner til å tro at de eventuelle effektene vil være svakere enn effektene av en senkning av marginalsatten her og nå. For det første er den pensjonsmessige belønningen i mange tilfeller usikker – og da særlig i de tidlige fasene av opptjeningsperioden. Om man faktisk til slutt vil motta garantipensjon eller ikke avhenger av størrelsen på livslønnen, og den kan være vanskelig å forutsi i ung alder. Usikkerheten kan i prinsippet slå begge veier, men det virker mest sannsynlig at den alt-i-alt trekker i retning av svakere responser. Dertil kommer det vi kan kalle subjektiv vurdering av politisk risiko. Både kvalitative fokusgruppe-intervju og survey-data, som vi har innsamlet på dette prosjektet, viser at mange uttrykker tvil om hvorvidt de gjeldende reglene for opptjening og utbetaling av pensjon vil bli honorert i fremtiden (se Kitterød, Halrynjo og Pedersen 2017). Hvis man ikke stoler på at opptjente rettigheter kommer til utbetaling vil det åpenbart svekke deres effekt på arbeidsmotivasjonen. Det tredje momentet er hvilken verdi folk setter på fremtidige (pensjons-)inntekter. Vi har i våre simuleringer brukt en diskonteringsrente som er lik med lønnsveksten, men det er fullt mulig at mange har en vesentlig høyere subjektiv diskonteringsrente, slik at en ekstra krone i fremtidig pensjonsinntekt verdsettes langt lavere enn en ekstra krone i lønningsposen her og nå.

For å kaste lys på spørsmålet om eventuelle adferdstilpasninger har vi i prosjektet gjort en studie basert på registerdata for befolkningen født i 1963 eller senere der vi prøver å se etter effekter på arbeidstilbudet til individer og i situasjoner der insentivene er på sitt sterkeste (Dale-Olsen, Pedersen og Schøne 2016). Rent metodisk er det svært vanskelig å estimere en eventuell effekt i retning av et økt arbeidstilbud som følge av overgangen til et nytt opptjeningsystem. Den gradvise innfasingen av pensjonsreformen - der det nye opptjenings-systemet gjelder fullt ut for 1963 kullet mens kullene som er født mellom 1954 og 1962 får sine rettigheter bestemt av både det nye og det gamle systemet - gjør det vanskelig å finne en god kontrast mellom en tiltaksgruppe og en kontrollgruppe. Dertil kommer at det ikke er helt klart når en eventuelt skulle forvente å se en endring i adferd til de fødselskullene som er omfattet av det nye systemet: fra 2007 da det ble klart hvordan det nye regelverket og innfasingsreglene kom til å se ut, fra 2009 da loven ble formelt vedtatt av Stortinget eller fra 2011 da reglene formelt trådte i kraft?

Vi valgte derfor å konsentrere oppmerksomheten om å finne spor av adferdsmessige tilpasninger rundt opptjeningstaket ved 7,1 G i det nye opptjeningsystemet der den marginale pensjonsopptjeningen for den enkelte faller fra 18,1 prosent til null, og der vi dermed kan legge til grunn at den samlede reelle marginals-katten øker brått med 18,1 prosentpoeng. Under det gamle pensjonssystemet var den marginale pensjonsopptjeningen i hele dette området konstant på om lag 14 prosent (forutsatt jevne inntekter og 40 års opptjening).

Det finnes en rekke metoder og teknikker for å utnytte slike skift marginals-katten til å estimere adferdsmessige tilpasninger til skattesystemet. En tilnærming er å undersøke om det er tendenser til hopning i inntektsfordelingen omkring punktet hvor marginals-katten øker brått slik man kunne forvente som resultat av adferdsmessige tilpasninger. En annen tilnærming er å gjøre en regresjonsanalyse av utviklingen over ett eller flere år i størrelsen på lønnsinntektene for individer som ligger rett under og rett over terskelverdien på 7,1 G. Individer som befinner seg i intervallet rett under taket vil ha sterkere insentiver til å øke sin lønnsinntekt enn individer som i utgangspunktet har inntekter i intervallet rett over taket. Vår analyse viser ingen klare tendenser til hopning, men svake effekter i forventet retning i regresjonsanalysen av vekst i lønnsinntekter rett under og rett over taket ved 7,1 G (Dale-Olsen, Pedersen og Schøne 2016).

Vår analyse gir dermed en viss støtte til antakelsen om at pensjonsopptjening kan påvirke arbeidstilbudet i positiv retning, men effektene er små selv når vi ser på situasjoner der marginals-kattestimulansen er betydelig. Alt tyder derfor på at tidligere anslag på økningen i arbeidstilbud/sysselsetting gjennom hele opptjeningstiden som følge av reformen er vel optimistiske. Insentivene knyttet til det nye systemet er svakere og mer variable enn tidligere antatt, og der hvor insentivene er sterke i og for seg, ser vi bare svake tegn på adferds-påvirkning. Her skal man være oppmerksom på at forventningene om adferdstilpasninger forutsetter at folk har en noenlunde klar forståelse av hvordan det nye opptjenings-systemet virker. I fokusgruppe-intervjuer vi har gjort i prosjektet ga deltakerne uttrykk for at de hadde fått med seg at «alle år teller med» i det nye systemet og at det er en tettere sammenheng i det nye systemet mellom lønn og pensjon, men få trodde selv at det hadde hatt betydning for egen adferd (Kitterød, Halrynjo og Pedersen 2017). Det kan imidlertid tenkes å skje en gradvis læringsprosess der folk over tid blir flinkere til å gjøre rasjonelle tilpasninger til det nye systemet - enten fordi de faktisk over tid lærer seg å forstå systemet bedre eller fordi de blir mer tilbøyelige til å ta imot råd fra eksperter eller herme etter adferden til folk som har satt seg inn i reglene. Endelig er det grunn til å tro at potensialet for adferdspåvirkning kunne utnyttes bedre

hvis tok frem igjen Pensjonskommisjonen ideer til grep for å skape et «klarere individuelt eierskap til folketrygden». Dette vil bli tatt opp igjen på i avslutningen av kapitlet.

3. Fordelingsvirkninger i et kjønns- og klasseperspektiv

Det har tidligere vært gjort en rekke analyser av pensjonsreformens fordelingsvirkninger som viser at det nye opptjeningssystemet innebærer en moderat økning av inntektsulikheten blant fremtidens alderspensjonister sammenlignet med det gamle (se for eksempel NOU 2004:1, s.134 og Christensen m.fl. 2015). I de fleste av disse analysene er det ikke tatt hensyn til eventuelle adferdstilpasninger til det nye fleksible systemet for uttak av pensjon og til levealdersjusteringen – se dog Fredriksen og Stølen (2004). I dette prosjektet har vi fulgt opp disse studiene ved å fokusere spesielt på fordelingsvirkningene i et kjønnsperspektiv og på det nye pensjonssystemets innvirkning på ulikheten i livsinntekt mellom utdanningsgrupper og inntektsgrupper.

Vi har gjennomført tre studier som alle er basert på mikrosimuleringer i MOSART-modellen. I alle disse studiene har vi konsentrert oppmerksomheten om én fødselskohort: alle som er født i 1963. Dette er den første kohorten som fullt ut er omfattet av det nye opptjeningsystemet, og det er en kohort som har kommet så langt i sitt livsløp at de viktigste demografiske begivenheter som inngåelse av ekteskap/samboerskap og barnefødsler er fastlagt og kan observeres i registerdataene slik at vi ikke er avhengige av å gjøre sterke og diskutabile antakelser om dette i de simulerte data om individenes gjenstående livsløp. En rekke av de tidligere analysene av fordelingsvirkningene av pensjonsreformen har vært basert på tverrsnittsdata fra ett år der alle eldre/pensjonister i dette året inngår – for eksempel 2050. I slike analyser vil eventuelle forskjeller i gjennomsnittlig inntektsnivå mellom fødselskull og etter alder kunne spille en betydelig rolle, mens vi får et mer rendyrket blikk på det som vi kan kalle den vertikale inntektsfordelingen og de vertikale omfordelingsvirkninger innad i en og samme fødselskohort.

I den første studien har vi sammenlignet ulikheten i fordelingen av pensjonsytelser under henholdsvis det gamle og det nye pensjonssystemet for medlemmer av 1963-kohorten (Stølen og Nicolajsen 2016). Overraskende nok finner vi her at fordelingen av summen av pensjonsutbetalinger over livsløpet til medlemmene av denne kohorten ser ut til å bli jevnere fordelt enn om det gamle systemet hadde blitt videreført. En av faktorene som bidrar til dette er underreguleringen av løpende pensjon i det reformerte systemet. Den rammer mer velstående pensjonister forholdsvis hardt fordi flere i denne gruppen forventes å leve lengere enn gjennomsnittet. En annen faktor som bidrar til resultatet er tendensene til å ta ut pensjon tidlig på toppen av lønn slik det nye systemet åpner for – en tendens som spesielt har gjort seg gjeldende blant menn i perioden etter reformens innføring i 2011 (se Pensjonspolitisk arbeidsgruppe 2016). Denne adferden forventes i modellen å straffe seg på sikt, og da særlig for de mer velstående mennene som forventes å leve relativt lenge. Samtidig viser studien at fordelingen av pensjonsytelser blir mer ulik med reformen hvis man i stedet på fordelingsvirkningene for en kohort i et bestemt år, eller for et tverrsnitt av befolkningen som mottar alderspensjon - i tråd med tidligere forskning.

I den politiske prosessen frem til vedtaket av pensjonsreformen var reformens virkninger for forholdet mellom kvinners og menns pensjoner og for kjønnslikestilling et viktig og omstridt tema (Bay, Pedersen og Teigen 2015). Med dette som bakgrunn har vi i prosjektet gjennomført en studie som fokuserer spesielt på det nye opptjeningssystemets fordelingsvirkninger i et kjønnsperspektiv (Halvorsen og Pedersen 2018a).

I motsetning til tidligere analyser av det nye pensjonssystemets fordelingsvirkninger ser vi her ikke bare på fordelingen pensjonsytelser på individnivå men også på fordelingen på husholdsnivå. Nærmere bestemt undersøker vi fordelingen av tre inntektsbegreper: 1) pensjonsytelser mottatt av individet som er det inntektsbegrepet som hittil har vært enerådende i analyser av pensjonssystemets fordelingsvirkninger, 2) pensjonsinntekt per forbruksenhet som normalt er det foretrukne valget i analyser av inntektsfattigdom og inntektsulikhet, og 3) et nytt inntektsbegrep som vi kan kalle for individinntekt justert for stordriftsfordeler i husholdet. Dette siste inntektsbegrepet, som vi her lanserer for første gang, kombinerer egenskaper fra de to forrige. Det tar hensyn til at det er dyrere å leve som enslig fremfor som par, uten samtidig å forutsette at par deler den samlede husholdsinntekten likt. Vi legger stor vekt på dette inntektsbegrepet fordi det hjelper oss til å fange opp konsekvensene av en viktig risikofaktor i alderdommen som rammer kvinner oftere enn menn: risikoen for å tilbringe en betydelig del av pensjoneringsfasen som enslig og dermed uten de stordriftsfordelene som knytter seg deling på felles utgifter i et hushold.

Vi ser videre på tre typer av utfall: fordelingen av årlig pensjonsinntekt i en tidlig fase av pensjoneringsforløpet, fordelingen av summen av pensjonsinntekter over hele pensjoneringsfasen, og fordelingen av den gjennomsnittlige pensjonsinntekten over pensjoneringsfasen. Det er det siste målet som vi anser for å være det mest interessante for analysen av hvordan det nye pensjonssystemet slår ut for henholdsvis kvinner og menn.

Vi har i denne studien valgt å legge til grunn at alle som ikke tidligere har blitt uføre vil fortsette å jobbe frem til fylte 67 år hvoretter de går av og starter uttaket av full alderspensjon. Vi åpner altså ikke for den muligheten som frem til nå har vist seg å være populær, særlig blant menn: å ta ut pensjon tidlig på toppen av full lønn. Disse begrensningene er lagt inn fordi vi i denne studien ønsker å konsentrere oppmerksomheten om fordelingsvirkningene av selve opptjeningsystemet. Å starte uttaket av pensjon mens man fortsatt er i full jobb er et frivillig valg, og dermed er det ikke opplagt at de eventuelle negative konsekvensene at dette valget hører hjemme i en fordelingsanalyse.

Analysen tar sikte på å avdekke hvordan de ulike elementene i det nye opptjeningsystemet virker inn på kjønnsgapet i pensjon og på den generelle ulikheten internt blant menn og kvinner. Vi tar utgangspunkt i et hypotetisk, såkalt «aktuarisk fair» system hvor de ytelsene den enkelte kan forvente å motta er proporsjonale med livsløpsinntekten og hvor kvinner selv må betale for sin høyere forventede levealder sammenlignet med menn. Vi kan si at dette hypotetiske systemet er en tvungen spareordning helt uten omfordelingselementer. Deretter gjennomfører vi en trinnvis analyse der de viktigste omfordelingselementene i det nye systemet introduseres i en bestemt rekkefølge: 1) det kjønnsnøytrale delingstallet, 2) taket på opptjening av pensjon ved 7,1 G, 3) ordningen med omsorgsopptjening, 4) en ordning som gir rett til overta pensjonsrettigheter etter en avdød ektefelle/samboer etter de regler som gjaldt i det gamle systemet, 5) garantipensjonen med en felles lav sats til alle, 6) garantipensjonen med en svak differensiering til fordel for enslige pensjonister slik som i dagens regelverk.

Våre resultater viser at kvinnene født i 1963 i et rent proporsjonalt system ville ende opp med gjennomsnittlige pensjonsytelser over pensjoneringsfasen som bare utgjør 57 prosent av de gjennomsnittlige ytelsene til menn – tilsvarende et kjønnsgap i pensjon på 43 prosent. Når vi i stedet regner på det faktisk vedtatte systemet med alle komponenter på plass, finner vi at

kjønnsgapet i gjennomsnittlige pensjonsytelser over pensjoneringsfasen blir redusert til bare 7 prosent.

Det viktigste enkeltbidraget kommer fra det kjønnsnøytrale delingstallet som i seg selv reduserer kjønnsgapet med 13 prosentpoeng. Vi finner videre at reglene om omsorgsopptjening gir et betydelig bidrag til å redusere kjønnsgapet, mens effekten av en videreføring av dagens regler for å arve pensjonsrettigheter mellom ektefeller er mer beskjedne. Her skal man imidlertid være oppmerksom på at rekkefølgen mellom komponentene som analyseres er svært viktig for resultatene. Hvis vi i stedet for den trinnvise analysen ser på den isolerte effekten av å fjerne omsorgsopptjeningen, mens alle andre komponenter inklusive arv av pensjonsrettigheter og garantipensjonen er på plass, reduseres effekten av omsorgsopptjeningen til 3 prosentpoeng.

Når vi i stedet for individuell pensjonsinntekt ser på fordelingen av vårt nye inntektsbegrep som tar hensyn til at enslige ikke har de samme stordriftsfordeler som par, så blir kjønnsgapet noe større på 9 prosent, og det skyldes at dette målet fanger opp at kvinner i gjennomsnitt kan forvente å tilbringe en vesentlig del av pensjoneringsfasen som enslige/enker med derav følgende negative konsekvenser for den økonomiske velferden. I et helt individualisert pensjonssystem der familie- og husholdssituasjonen ikke tillegges noen rolle ved utmålingen av ytelser, vil kvinner i gjennomsnitt komme velferdsmessig dårligere ut enn menn – også selv om deres individuelle inntekter hadde vært like høye som mennenes.

Hovedkonklusjonen fra analysen er likevel at kvinner i 1963-kullet i gjennomsnitt kommer relativt godt ut i det reformerte pensjonssystemet, takket være en rekke omfordelende elementer i systemet. Flere av disse elementene – omsorgsopptjening, arv av pensjonsrettigheter og garantipensjonen – har imidlertid som vi har påvist i en annen studie i dette prosjektet den uheldige egenskapen at de bidrar til å svekke insentivene til arbeid spesielt for kvinner og de innebærer en favorisering av par som har valgt å skjevdele fordelingen av lønnet arbeid i tråd med tradisjonelle kjønnsroller (Bay, Pedersen og Teigen 2015).

Et annet helt sentralt diskusjonstema under forberedelsen av pensjonsreformen og et tema som fortsatt ofte dukker opp i den offentlige debatten er spørsmålet om reformens virkninger og (dermed dens legitimitet) i et klasseperspektiv. Yrkesgrupper med høy utdanning og høye lønnsinntekter gjennom livet har gjennomgående en vesentlig høyere forventet levealder enn yrkesgrupper med lav utdanning, manuelt arbeid og lave lønninger gjennom livet, og spørsmålet, som med jevne mellomrom blir reist med tyngde, er om systemet dermed i virkeligheten, når alt kommer til alt, omfordeler til fordel for de rike og privilegerte sjikt av befolkningen og til ugunst for det vi litt forenklet kan kalle for arbeiderklassen. Levealdersjusteringen og det nøytrale systemet for uttak av pensjon ignorerer forskjeller i forventet levealder mellom ulike grupper i samfunnet og det ignorerer eventuelle forskjeller i de reelle mulighetene til å stå lenger i arbeid. Dette kan fremstå som spesielt urettferdig hvis mulighetene for å kompensere for levealdersjusteringen ved å jobbe lenger varierer mellom yrkesgrupper på en måte som er nært korrelert med forskjellene i levealder (for en studie av sammenhengen mellom forventet levealder og tidligpensjoneringsadferd blant utvalgte yrkesgrupper se Borgan og Texmon 2015).

Vi har gjennomført en studie som skal undersøke nærmere om og i hvilken grad det nye pensjonssystemet bidrar til omfordeling av inntekt i et livsløpsperspektiv mellom utdannings- og inntektsgrupper (Halvorsen og Pedersen 2018b). Vi spør om systemet er progressivt

(omfordeler fra rik til fattig) i et livsløpsperspektiv når man tar hensyn til de faktiske forskjellene i forventet levealder mellom utdannings- og inntektsgrupper. I første omgang legger vi til grunn den samme forutsetningen om avgang og pensjonsuttak ved 67 år som i studien av kjønnsforskjeller, men vi undersøker også hvilke virkninger det har for resultatene hvis de eksisterende sosiale forskjeller i avgangsalder gjenspeiles i tilbøyeligheten for å kompensere for levealdersjusteringen ved å stå lengere i arbeid.

Vi ser igjen på kohorten som er født i 1963 og vi har simulert deres levealder på to forskjellige måter. I den første varianten har vi brukt en modell der dødeligheten bare varierer med kjønn, mens vi i den andre modellert dødeligheten til den enkelte med utgangspunkt i de opplysningene vi har om individets sivilstatus, utdanningsnivå og uførestatus. I den første varianten er forventet levealder lik for alle kvinner på 89,1 år mens den for menn er på 87,2 år. I den andre varianten varierer den forventede levealder for menn med tre år fra gruppen med bare grunnskole til gruppen med utdanning på høyskole/universitetsnivå, og med neste fire år fra gruppen med de ti prosent laveste lønnsinntekter gjennom livet til gruppen med de ti prosent høyeste lønnsinntektene. Forskjellene etter utdanning og inntekt er klart lavere blant kvinner.

Det finnes en rekke forskjellige tilnærminger for å kaste lys over pensjonssystemets virkninger i et livsløpsperspektiv. En mulig tilnærming er å se på balansen mellom det den enkelte betaler inn til pensjonssystemet gjennom den yrkesaktive livsfasen og det vedkommende får tilbake i form av pensjon. Vi kan for eksempel beregne en netto gevinst (eventuelt tap) ved deltakelsen i pensjonssystemet som differansen mellom summen av pensjonsytelser mottatt over livet og summen av innbetalinger, der begge summene er justert for en bestemt diskonteringsrente. Hvis netto gevinsten er systematisk større (eller netto tapet lavere) for personer med lav livsløpsinntekt enn for personer med høy livsløpsinntekt, kan man konkludere at systemet er progressivt/omfordelende fra rik til fattig. Problemet med denne tilnærmingen i en norsk kontekst er at det ikke er klart definert hva den enkelte faktisk betaler inn til pensjonssystemet.

Vi har derfor i stedet valgt å kombinere to alternative hovedtilnærminger. Den første tilnærmingen går ut på å undersøke hvordan pensjonsinntektene er fordelt mellom grupper som har hatt ulik livsinntekt før pensjoneringen. Er det de som har hatt den høyeste livsinntekten før de når pensjonsalderen også er de som – relativt sett – mottar de høyeste pensjonene, eller er det omvendt de med de laveste livsløpsinntektene (før pensjonering) som relativt sett mottar de høyeste pensjonene. Hvis det siste er tilfellet - i større eller mindre grad -, så kan vi konkludere av pensjonssystemet er progressivt/omfordelende.

Som en første tilnærming til dette har vi undersøkt forholdet mellom summen av pensjonsytelser som den enkelte kan forvente å motta og summen av lønnsinntekter frem til fylte 62 år – begge deler basert på diskontering ved hjelp av den alminnelige lønnsutviklingen (G). Resultatene viser at dette forholdet har en systematisk fallende tendens med stigende inntekt, og det gir en klar indikasjon på at pensjonssystemet er progressivt. Tendensen blir svakere når vi tar hensyn til sosiale forskjeller i dødelighet, men den forsvinner ikke. Skattesystemet for pensjonister er spesielt progressivt og det bekreftes ved at den fallende tendensen blir noe sterkere når vi ser på pensjonsinntektene etter skatt.

For å få en mer presis oppsummering av graden av progressivitet, ser vi videre på fordelingen av (summen av) pensjonsinntekt over livet når individene rangeres etter størrelsen på lønnsinntekten frem til fylte 62 år. Nærmere bestemt beregner vi et ulikhetsmål – den såkalte

konsentrasjonskoeffisienten¹¹ - for fordelingen av pensjonsinntekt der rangeringen av individene er bestemt av størrelsen på livsløpsinntekten før pensjonering.¹² Vi finner at ulikheten i pensjonsinntekt målt på denne måten er klart lavere enn ulikheten i selve lønnsinntekten. Dette gjelder også når vi har tatt hensyn til sosiale forskjeller i dødelighet, selv om differansen da blir vesentlig mindre. Dermed kan vi slutte at pensjonssystemet er progressivt i den forstand at pensjonsytelsene har størst relativ betydning for individene lavest livsløpsinntekt før pensjoneringen. Derimot sier ikke disse resultatene noe om hvor stor reduksjonen i ulikhet i livsløpsinntekt som kan tilskrives ytelsessiden i pensjonssystemet.

Den andre tilnærmingen vi benytter fokuserer direkte på spørsmålet om størrelsen på omfordelingsvirkningene. Ideen er ganske enkelt å sammenligne ulikheten i livsløpsinntekt med og uten pensjonsinntektene regnet inn. Hvis ulikheten i samlet livsløpsinntekt er lavere enn ulikheten i lønnsinntekt før pensjonering (begge målt ved Gini-indeksen), så er det ensbetydende med at pensjonsytelsene virker utjevne. Det er nettopp et slikt mønster vi finner. Differansen mellom de to Gini-koeffisientene kan enkelt fortolkes som uttrykk for størrelsen på omfordelingseffekten.¹³ I varianten uten sosiale forskjeller i dødelighet reduseres Gini-ulikheten i livsløpsinntekt fra 0,248 til 0,226 ved å inkludere (brutto-) pensjonsinntektene – altså en ulikhetsreduksjon på 0,022 «Gini-poeng». Når vi tar hensyn til sosiale forskjeller i dødelighet skrumper differansen til 0,015 Gini-poeng, men det betyr likevel at det gjenstår en meget betydelig utjevningseffekt av pensjonsytelsene, selv når dette er hensyntatt i beregningene. Når også det progressive systemet for beskatning av pensjonister tas i betraktning øker differansen og den anslåtte omfordelingseffekten til 0,021 Gini-poeng.

I den pensjonspolitiske debatten blir det stadig oftere og med stigende tyngde uttrykt bekymring for at levealdersjusteringen i kombinasjon med det fleksible uttakssystemet vil være sterkt ulikhetsskapende på sikt. Hvis gruppene med høy utdanning og høy livsløpslønn er tilbøyelige til å utsette pensjoneringen i takt med levealdersjusteringen mens uføretrygdete og andre grupper med lave livsløpsinntekter tvinges til å gå av tidlig, så vil ulikhetene i økonomisk velferd i alderdommen kunne øke dramatisk.

For å kaste lys på dette, har vi gjort en alternativ variant av simuleringen der vi i stedet for å «tvinge» alle ikke-uføre til å pensjonere seg ved 67 år, har latt folk tilpasse seg levealdersjusteringen ved å jobbe lenger – og da i varierende grad ut fra det eksisterende avgangsmønsteret etter utdanning, kjønn og sivilstatus. I stedet for bare å se på størrelsen til pensjonsinntekten over livet, ser vi da på den samlede summen av pensjons- og arbeidsinntekt etter fylte 62 år. En underliggende premisse for denne analysen er at variasjon i avgangsalderen er påtvunget slik at eventuell arbeidsinntekt etter fylte 67 er en gevinst på linje med pensjonsinntekt fra folketrygden.

---

¹¹ Konsentrasjonskoeffisienten ligner på Gini-koeffisienten med den forskjellen at graden av konsentrasjon i fordelingen av den aktuelle variabelen (i dette tilfelle pensjonsinntekt) er målt når rangeringen av enhetene er bestemt av en annen variabel (i dette tilfelle av størrelsen på livsløpslønnen).

¹² Differansen mellom denne konsentrasjonskoeffisienten og den «ekte» Gini-koeffisienten for fordelingen av livsløpslønn er et mål på progressivitet som er utviklet med henblikk på å analysere skattesystemets progressivitet (se Kakwani 1977) mens som kan brukes også til å måle progressiviteten i fordelingen av trygde- og pensjonsytelser.

¹³ Denne differansen er kjent som Reynolds-Smolensky indeksen (Reynolds-Smolensky 1977). Den er utviklet for å måle omfordelingsvirkningene av skattesystemet ved å ta differansen mellom Gini-koeffisienten for inntektsfordelingen før og etter skatt. Her bruker vi den samme indeksen til å sammenligne ulikheten i livsløpsinntekt før og etter inkludering av den pensjonsinntekten individet kan forvente å motta.

Våre analyser av 1963-kohorten bekrefter at dette representerer en viktig ulikhetsskapende faktor, men for denne kohorten er effektene er på langt nær sterke nok til å reversere hovedkonklusjonene fra den første varianten av analysene: at folketrygdens pensjonssystem er progressivt og at det bidrar til utjevning av ulikhet i samlet livsløpsinntekt.

Dette utelukker imidlertid ikke at disse mekanismene på sikt kan komme til å dominere i de samlede fordelingsvirkningene av folketrygdens pensjonssystem, hvis yngre kohorter med vesentlig høyere forventet levealder enn 1963-kohorten viser det samme mønsteret for tilpasning, samtidig som uføretrygdede og andre grupper med svake eller fraværende mulighet til å jobbe lenger blir hengende etter.

4. Avslutning

Vi har i dette prosjektet forsøkt å kaste lys over spenningen mellom hensynet til å sørge for insentiver som fremmer økonomisk effektivitet og finansiell bærekraft på den ene siden og fordelingspolitiske hensyn på den andre i utformingen av det nye alderspensjonssystemet i folketrygden. Dette er et grunnleggende dilemma i den forstand at maksimeringen av det ene hensynet unngåelig vil gå på bekostning av det andre, men samtidig er det ikke umulig at noen kompromisser er bedre enn andre. Effektiviteten kan i noen tilfeller økes uten et alt for stort tap i form av større ulikhet, og omvendt kan det finnes måter å forfølge fordelingspolitiske hensyn som har forholdsvis små negative konsekvenser for den økonomiske effektiviteten.

En variant av det samme grunnleggende dilemma finnes i prioriteringen av ulike likestillingspolitiske hensyn. Skal pensjonssystemet kompensere kvinner for lavere livsløpslønn og større deltakelse i ulønnet arbeid i familien og dermed subsidiere par som velger en tilpasning i tråd med tradisjonelle kjønnsroller, eller skal man prioritere å gi kvinner like sterke pensjonsmessige insentiver til arbeid som menn.

Det nye alderspensjonssystemet i folketrygden er åpenbart et komplekst kompromiss mellom disse hensynene, og et kompromiss der fordelingshensyn har fått en betydelig vekt. Likevel gjenstår spørsmålet om kompromisset gir en god balanse og om det er optimalt i den forstand at potensialet for å høste forholdsvis «billige» gevinster på både effektivitetsfronten og fordelingsfronten har blitt realisert fullt ut.

Helt avslutningsvis kan det være relevant å peke på én mulig urealisert gevinst på effektivitetsfronten. Som påpekt foreslo Pensjonskommisjonen at man skulle følge det svenske eksemplet og skille ut en øremerket pensjonspremie tilsvarende den årlige opptjeningen av pensjonsrett, og at man skulle sørge for å holde befolkningen løpende informert om sin pensjonsopptjening gjennom et årlig informasjonsbrev der både størrelsen på årets opptjening og beholdningen skulle fremgå (i Sverige er dette kjent som det «Orange kuvert»). Begge deler med henblikk på å skape en sterkere følelse av eiendomsrett til pensjonsopptjeningen som Kommisjonen anså som en nødvendig forutsetning for å realisere de ønskede insentivvirkningene av systemet.

Ved den endelige utformingen av reformen ble ideen om å spesifisere innbetalingene til pensjonssystemet gitt opp på grunn av de komplikasjonene det ville gi i form av endringer i skattesystemet. Mer overraskende er det at heller ikke tanken om en aktiv løpende informasjonsinnsats om innskudd og utviklingen i pensjonsbeholdningen så langt har blitt fulgt opp. Det kan kanskje sees i sammenheng med at det i runnskriv til §20-4 i Lov om folketrygd blir understreket at pensjonsbeholdningen *ikke* er å anse som den enkeltes eiendom, men bare en «beregningsteknisk størrelse». Her har det antakelig stått to hensyn mot hverandre. På

den ene siden avhenger de ønskede insentivvirkninger av det nye opptjeningssystemet at folk så langt som mulig skal se den årlige pensjonsopptjeningen på like fot med utbetalt lønn. På den andre siden har man åpenbart ønsket å reservere seg mot den bindingen som eventuelt kan følge at folk oppfatter pensjonsbeholdningen som sin eiendom. Resultatet kan være at noe den potensielle gevinsten i form av økt arbeidstilbud og sysselsetting uteblir.

Referanser

- Bay A-H, Pedersen AW og Teigen M (2015) En kvinnevennlig pensjonsreform? Likestillingsperspektiver i den norske pensjonsreformdebatten. *Tidsskrift for velferdsforskning* 18.(3) s. 164-178.
- Borgan, J.-K. og Texmon, I. (2015) *Levealder og uttak av tidligpensjon i ulike yrker*. SSB Reports 15/39. Oslo: Statistics Norway.
- Christensen AM, Fredriksen D, Lien OC og Stølen NM (2012) Pension reform in Norway: Combining an NDC approach and distributional goals. In: Holzmann R, Palmer E and Robalino D (eds) *Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes in a Changing Pension World, Volume 1: Progress, lessons, and implementation*. Washington, DC: The World Bank.
- Dale-Olsen H, Pedersen, AW og Schøne P (2016) Do NDC pensions increase labour supply? Evidence from the Norwegian pension reform. Paper presentert på Trygdeforskningskonferansen i Oslo, desember 2016.
- Disney, R. (2004): Are Contributions to Public Pension Programmes a Tax on Employment. *Economic Policy* 19:267-311.
- Fredriksen, D. og Stølen, N.M. (2004), «Pensjonssystemet, pensjonsutgifter og fordelingseffekter». Økonomiske analyser 2004/5. Oslo: SSB.
- Fredriksen, D, Stensnes, K. og Stølen, N.M. (2007), «Pensjonsreformen: virkninger på arbeidstilbud, finansieringsbyrde og fordeling». Økonomiske analyser 6/2007. Oslo: SSB
- Fredriksen, Dennis, Kim Massey Heide, Erling Holmøy og Nils Martin Stølen (2003) Makroøkonomiske virkninger av endringer i pensjonssystemet. Rapport 2003/13. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Fredriksen D, Holmøy E, Strøm B og Stølen N M (2015) Fiscal effects of the Norwegian pension reform – A micro-macro assessment. SSB Discussion papers nr. 821. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Halvorsen E og Pedersen AW (2017) Equity versus efficiency in public pension schemes: Compensating for joint work-family decisions. Paper presentert på Conference on Micro-Simulation.
- Halvorsen E og Pedersen AW (2018a) Closing the gender gap in pensions: A microsimulation analysis of the Norwegian NDC pension system. *Journal of European Social Policy*. <https://doi.org/10.1177/09589287177542> [ps://doi.org/10.1177/09589287177542](https://doi.org/10.1177/09589287177542)
- Halvorsen E og Pedersen AW (2018b) Is the Norwegian pension system progressive? Taking social inequalities in longevity into account. Paper under ferdigstilling.
- Kakwani, NC (1977) Om the measurement of tax progressivity: An international comparison. *Economic Journal*. 87: 71-80.

- Kitterød RH, Halrynjo S og Pedersen AW (2017) Rettferdig pensjon for individer og par? Tilpasninger og holdninger til det pensjonssystemet i folketrygden. ISF-rapport 2017:10. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lindbeck A og Persson M (2003): The Gains from Pension Reform. *Journal of Economic Literature* 41: 74-112.
- NOU 2004:1. Modernisert folketrygd. Bærekraftig pensjon for framtida. Oslo: Norges offentlige utredninger.
- Pensjonspolitisk arbeidsgruppe (2016). Arbeid, pensjon og inntekt i den eldre befolkningen. Oslo.
- Persson, M. (1991) Vad är det för fel på ATP-systemet? *Ekonomisk Debatt* 19:205-218.
- Reynolds M og Smolensky (1977) *Public expenditures, taxes and the distribution of income: The United States, 1950, 1961, 1970*. New York: Academic Press.
- Stensnes, Kyrre (2007) Equity versus efficiency in public pension schemes. Microsimulating the trade-off. Discussion papers nr. 515. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- OECD (2017) Taxing wages 2017. Paris: OECD.
- Stølen, Nils Martin; Nicolajsen, Stian (2016). Fordelingsvirkninger av pensjonsreformen. *Søkelys på arbeidslivet* 33 (1,2): 24-44.